

EKOLOŠKI POGLED NAZAJ IN NAPREJ

Povzetek. Članek aktualizira nekatere ideje iz prispevkov z dveh strokovnih posvetov v Mariboru, ki so bili objavljeni v reviji *Teorija in praksa*. Družbenopolitični in vrednotni konteksti konec 80. let niso onemogočili ekološke kritičnosti, ki je bila dejavnik demokratičnosti, večje vrednotnomiselnosti in družbenih sprememb sploh. V tem je bila ena izmed posebnosti, po kateri se je Slovenija razlikovala od držav nekdanjega "realnega socializma". Ekološki/okoljski izzivi predstavljajo za človeško civilizacijo začetek nove, drugačne zgodovine. Niti trg niti država nista vsak za sebe zadostna za reševanje okoljskih problemov. Trajnostni razvoj je resnično izhod iz ekološke krize, toda samo, če se miselno in praktično ne izenačuje s trajno rastjo. Vključitev Slovenije v Evropsko zvezo in procese globalizacije predstavlja možnost, da bodo v njej navzoče in imele večji vpliv bolj smeje ekološke/okoljske ideje, kar bo samo krepilo vrednote in norme resnično trajnostnega razvoja.

Ključni pojmi: alternativnost zgodovine, trajnostni razvoj, kapitalizem, trg, država, ekonomska rast, ekološki/okoljski ekonomisti

Stari in novi konteksti

Teorija in praksa, ena izmed osrednjih družboslovnih revij v slovenskem prostoru, je konec 80. let dala svoj prispevek k ekološki/okoljski ozaveščenosti in odpiranju prostora za drugačno okoljsko politiko, za drugačen odnos do narave in okolja in za družbene spremembe sploh. Objavila je izbor prispevkov z dveh strokovnih posvetov v Mariboru: Alternative družbenega razvoja in problematika okolja (Teorija in praksa, 1986: 9-10) ter Ekonomska in ekološka soodvisnost (Teorija in praksa, 1988: 1-2). Ob tej priložnosti pa je bil preveden tudi tekst enega izmed utemeljiteljev okoljske sociologije Williama Cattona "Zmogljivost okolja in meje svobode" (Teorija in praksa, 1987: 3-4), pionirja raziskovanj o povezavi energetike, ekonomije in biosfere Eugena Oduma "Ekonomija človekovega dela in ekonomija narave" (Teorija in praksa, 1988: 1-2) ter očeta modernega koncepta entropične ekonomije in bioekonomije N.G.-Roegenaa "Bioekonomski vidiki entropije" (Teorija in praksa, 1986: 9-10).

* Dr. Andrej Kirn, upokojeni profesor Fakultete za družbene vede, Univerze v Ljubljani.

Na splošno je možno reči, da je okoljsko gibanje v Sloveniji, ki ga je predstavljala zlasti Zveza društev za varstvo okolja in družbena kritika ekoloških/okoljskih posledic industrializacije in urbanizacije imelo širši pomen za demokratizacijo družbe, za tolerantnost različnih pogledov, za vlogo javnosti in za nasprotovanje dosedanjemu tipu ekonomsko-tehnološkega napredka in socialistične različice razsvetljenskega, optimističnega, progresističnega, nekonfliktnega koncepta obvladovanja in pokoritve narave.

Večina objavljenih prispevkov je bila bolj ali manj očitno umeščena znotraj naslednjih okvirov:

- a) Slovenije kot republike države Jugoslavije ter samo upravnega socializma
- b) marksizma
- c) družbene/ekološke kritičnosti
- d) ter širšega mednarodnega ozira na ekološke/okoljske probleme.

Te kontekste na začetku 90. let zamenjajo naslednji:

- a) samostojnost Slovenije kot države
- b) sprememba idejnovrednotnih temeljev
- c) sprememba družbenopolitične in ekonomske ureditve
- d) vključevanje v Evropsko zvezo in sprejemanje njenega pravnega reda in standardov s področja okolja.

292

Največji in neposreden vpliv na okoljsko problematiko sta imela nova konteksta c) in d). Mislim, da navedeni stari družbeni in miselni okviri obeh posvetov niso omejevali ekološkokritične drže avtorjev in jo spreminjali v apologetiko obstoječega vzorca družbenega razvoja ali zamolčevanje in olupševanje stanja okolja v Sloveniji. Kritična ost referentov ni bila obrnjena samo navzven, v odnos kapitalizma do narave, ampak predvsem navznoter, do svoje lastne družbene realnosti. Tudi na področju mednarodnega okoljskega sodelovanja je bila Jugoslavija politično bolj odprta. V enem izmed prispevkov je bil naveden podatek, da je Jugoslavija edina država, ki sodeluje v organizacijah kapitalističnih in socialističnih držav. Da je bilo to sodelovanje do določenega obsega formalno in nezavezujoče za okoljsko politiko, se je kazalo v tem, da je Jugoslavija izmed 138 meddržavnih konvencij, protokolov in sporazumov podpisala le 35. Tudi v tem se kaže očitna razlika v primerjavi z nekdanjimi državami tako imenovanega "realnega socializma", kjer nedemokratski politični sistem ter antiekološka birokratska planska ekonomija nista dopuščala kritične ekološke javnosti. In tudi zato te države z veliko manj ugodno okoljsko situacijo kot pa samostojna Slovenija vstopajo v Evropsko zvezo.

Prvi trije konteksti objavljenih prispevkov imajo danes za mnoge kvečjemu le arheološki pomen za obstoj neke družbene in duhovne stvarnosti, ki je izginila z zgodovinskega prizorišča. V najbolj zlahtni različici pa družbenovrednotna, miselna okvira b) in c) vsebujeta nekaj, kar verjetno ne bo ugasnilo za vekomaj.

Do današnjega dne, ob vsem priznanju vrednosti parlamentarne strankarske demokracije, obstaja izkušnja in zavest o njeni nezadostnosti, ki naj bi jo odpravila lokalna samouprava na teritorialni ravni in udeležba delavcev na podjetniški ravni seveda na predpostavki zasebnolastniškega, kapitalskega odnosa. Z vidika današnje presoje je bilo zelo pomembno spoznanje, da bo potrebno izoblikovati

nove odnose med stroko, demokratično javnostjo in družbenotehnološkim odločanju (Teorija in praksa, 1986: 866). Osnovni cilj Aarhuške konvencije kot pravno obvezujočega mednarodnega dokumenta (Marega, Kos, 2002), ki ga je Slovenija skupaj s 35 državami in Evropsko zvezo podpisala 15. junija 1998, v pripravi pa je tudi njeno ratificiranje v slovenskem parlamentu, je omogočiti in spodbuditi udeležbo javnosti pri odločanju o okoljskih zadevah. To prizadevanje izhaja iz spoznanja, da trajnostni razvoj ni mogoč brez spremembe odnosov v odločevalskem procesu pri reševanju okoljskih problemov. Zanimivo bo videti, kako bo uresničevanje zahtev Aarhuške konvencije vplivalo širše na koncept in prakso demokracije. Aarhuška konvencija v bistvu kaže na nujnost neposredne demokracije, zlasti prizadete in zainteresirane javnosti na okoljskem področju.

Ali bi bilo možno strankarsko politično soglasje na predpostavki neke oblike družbene ali kolektivne lastnine? Ta družbeni eksperiment še ni bil nikjer izveden. Propad socializma je tudi dokaz, da ni bilo takšnega političnega in vrednotnega soglasja oziroma se niti ni moglo vzpostaviti, ker ni bilo pravih političnih strank. Te možnosti političnega soglasja o drugačnih lastninskih odnosih ni potrebno niti dogmatično doktrinarno zanikati niti braniti. Kot možnost jo pustimo odprto. Kapitalizem ni zadnja edina realnost, ni konec zgodovine. Že kapitalizem 20. stoletja ni bil isti kot kapitalizem 19. stoletja in kapitalizem 21. stoletja ne bo isti kot je bil kapitalizem 20. stoletja. Toda ni samo vprašanje razvoja njegove oblike, ampak tudi ohranjanja njegove identitete v razvoju.

Vpletenost marksizma v ekološka razmišljanja se bo z današnjega vidika mnogim zdel najbolj dogmatičen element. Naš takšen odnos do žlahtnih vsebin dediščine marksizma je možno razumeti, toda kljub temu nas siromaši v primerjavi z bolj pestrim intelektualnim zemljevidom v nekaterih vodilnih kapitalističnih državah. Poglejmo zadevo bolj trezno in ne iz sedanjega duha časa in konstruiranih idejnovrednotnih predsodkov današnje družbene realnosti. Ne Marx ne Engels nista bila ekologa, čeprav je v njunem času leta 1866 izšla Haecklova knjiga, ki predstavlja nastanek ekologije kot znanstvene discipline, objavljeno pa je bilo tudi prvo sintetično delo o rušilnih ekoloških učinkih vzpona industrializacije (Marsh, 1864). Sama sta bila očitidca onesnaženja v mestih ter negativnih ekoloških učinkov kapitalskega odnosa v poljedelstvu in do zemlje nasploh. V tej zvezi sta oblikovala nekatera zanimiva stališča, ki so jih ali jih še različno aktualizirajo in razlagajo okoljski sociologi, ekološki ekonomisti, ekofilozofi, ekofeministke idr. (Peter Dickens, Saral Sarkar, Herman Daly, Gilbert Rist, Ariel Salleh, Ronaldo Munck in Denis O'Hearen, Hans Immler, Egon Becher in Thomas Jachen, Van Dana Shiva, Joel Covell, J. B. Foster, Wolfgang Sachs, James O'Connor, Elmar Altvater, Ulrich Beck idr.). Njune najbolj daljnosežne družbenoekološke ugotovitve niso imele nobenega vpliva ne na miselno obzorje socialdemokracije pa tudi ne na razvojne politike nekdanjih socialističnih držav, vključno z Jugoslavijo. Prevladujoča miselna paradigma v kapitalizmu in v socializmu je temeljila na predpostavkah moderne, antropocentrizma, progresizma ter ekonomskega, znanstvenotehnološkega prilasčanja in obvladovanja narave ali v državnoplanski ali v svobodnotržni različici. To so bili skupni temelji, ne glede na vse druge ideološke, politične, ekonomske razlike. S to ugotovitvijo je v popolnem sozvočju trditev enega izmed referen-

tov, da je ideologija komunizma ohranila meščansko podobo veličastnega obvladovanja narave.

V objavljenih prispevkih je bila navzoča tista ekološka dediščina marksizma, ki je bila desetletja zakopana pod naplavinami razsvetljenske miselnosti, ekonomsko-političnega pragmatizma, partijskega birokratizma in etatizma. V okviru marksističnega konteksta je bilo postavljeno heretično vprašanje, ali se bo kapital sposoben zaradi ekološkofizičnih omejitev in prisile pretvoriti v nerastoči kapital. Z vidika današnjih levih ekoloških radikalistov je takšna možnost nesmiselna, ker kapitala ni brez akumulacije in širitve. Bodimo previdni! Iz zgodovine vemo, da je kapital izredno učljiv, prilagodljiv in inovativen. Ali ni v skrajni situaciji, zaradi drugih lastnosti in ugodnosti, za kapital še vedno bolj sprejemljiv izhod ostati nerastoči kapital, kot pa sploh ne biti kapital? Če je socializem med drugim propadel tudi zaradi tega, ker ni bil sposoben izraziti in zmanjšati realnih ekonomskih stroškov, pa kapitalizem lahko propade zaradi tega, ker ne bo priznal in izrazil vseh ekoloških stroškov (Brown, L. R., 2001: 23). To nepriznavanje in zakrivanje celotnih ekoloških stroškov se je že dosedaj praticiralo s subvencioniranjem različnih dejavnosti, z različnimi oblikami socialnoekološke deskriminacije in s prelaganjem stroškov na bodoče generacije. Možnost ekološkoekonomskega vzroka propada kapitalizma ni izrekel kakšen utopičen, fanatičen levičar ali sanjavi ekosocialist, ampak O'Ystein Dahl, podpredsednik ESSO za Norveško in Severno morje. Staro dilemo o alternativnosti zgodovine je mogoče parafrazirati takole: bodoča družba bo socialnoekološko trajnostna ali pa je ne bo. Ta dilema nas opominja, da nismo na koncu zgodovine, ampak smo šele na pragu neke nove, drugačne zgodovine. Vse humanistične, leve in desnosrediske politične sile si morajo prizadevati, da morebiten zaton kapitalizma ne postane hkrati zaton človeške civilizacije. Meje zasebnolastniškega, profitniškega koriščenja narave niso iste kot meje upravljanja z naravnimi viri in naravnim temeljem človeštva za njegovo dobrobit in blaginjo.

Ekonomija, narava, država

Prav v povezavi z nezadostnostjo tako kapitalističnih kot socialističnih družb do narave je vzniknila ideja ekosocializma. Dejstvo je, da je "realni socializem" pustil za seboj še večje razdejanje narave, slabše okoljske razmere kot pa zahodnoevropski ali severnoameriški kapitalizem. To je bil eden izmed argumentov radikalnih neoliberalnih ekonomistov, da je moč svobodnega trga najboljši način, da se popravijo in preprečijo okoljske škode, da se uveljavi bolj gospodaren odnos do narave in naravnih virov, da okoljske škode dobijo svojo ceno in da raba naravnih virov ni več svobodna, brezplačna dobrina. Ti elementi so bili navzoči v prispevkih slovenskih ekonomistov. Privatizacija in povnanjenje tako imenovanih zunanjih stroškov (eksternalitet) bi bil pravi in učinkovit pristop za reševanje ekološke krize. Pri tem se ne izključuje popolnoma vloga države in okoljske zakonodaje, vendar ima ta drugotno vlogo glede na trg. Neoliberalni ekonomisti pri tem ne kažejo s prstom samo na okoljske neuspehe socializma, ampak tudi na neučinkovitost državne okoljske regulacije v znanstvenotehnoškem razvitem kapitalizmu.

Cenovni mehanizem trga bi samodejno vodil k zmanjševanju onesnaževanja in k pravočasnemu preprečevanju nevarnosti pomanjkanja naravnih virov z vzpodbujanjem novih tehnologij za odkrivanje virov, z vzpodbujanjem procesa nadomeščanja pojemačih in zaradi tega dražjih virov z drugimi, z uvajanjem ekotehnoloških inovacij, ki prispevajo k večji učinkovitosti rabe snovi in energije, k manjši porabi naravnih virov na enoto DBP (družbeno bruto produkta). Sam premik ekonomije in celotne družbe k storitvam, znanju in informacijam predstavlja snovno, energetska in degradacijsko manjšo obremenitev okolja. Osnovni ekonomski inštrumenti okoljske državne politike bi bili davki in takse. Ekološki ekonomisti imajo vrsto pomislekov in ugovorov do takšne usmeritve. Očitajo jim, da ne priznavajo temeljnega dejstva, da je človeška ekonomija znotraj globalnega ekosistema, je njegov del. Če bi bila samodejna regulativna funkcija trga res tako ekološko občutljiva, zakaj je potem v kapitalizmu sploh prišlo do ekoloških/okoljskih posledic takšnih razsežnosti? Je mar država ali kdo drug preprečeval trgu, da ni pravočasno ponotranjil eksternalitet?

Glede okoljske vloge trga so med ekonomisti prisotna naslednja osnovna stališča:

- a) absolutizacija spontane vloge trga in njegovega mehanizma za preprečevanje in reševanje okoljskih problemov; vloga države naj bo minimalna in naj uporablja prave inštrumente (Milton Friedman in radikalni neoliberalni ekonomisti nasploh ter del okoljskih ekonomistov);
 - b) trg nima nobenih pozitivnih okoljskih učinkov, ampak kvečjemu negativne (ekološki in okoljski fundamentalisti);
 - c) uravnotežena, dopolnjujoča vloga trga in države (Leontijef in mnogi okoljski ekonomisti);
 - d) trg ima pozitivno okoljsko funkcijo za optimalno alokacijo virov, toda ne za njihov optimalen obseg, za vzpodbudo novih ekotehnologij, skratka vloga trga je pomembna in nepogrešljiva znotraj postavljenega okvira norm in standardov s strani države in družbe (Herman Daly in številni drugi ekološki ekonomisti).
- Najbolj produktivni in obetavni sta drži c) in d).

Okolje in trg

Okoljska vloga trga je sicer pomembna in nepogrešljiva, a je hkrati nezadostna. Za nekatere okoljske probleme je trg nujna, čeprav ne edina rešitev, v drugih primerih pa bi bila nesmiselna in s prevelikim tveganjem. Nobenemu, še tako skrajnemu neoliberalnemu ekonomistu, ne pade na pamet, da bi predlagal trženje dovoljenj s plutonijem, kot se zagovarja trženje pravic do onesnaženja zraka s toplogrednimi plini. Ekonomist Malinvaud je upravičeno priznal, da ne more videti, kako naj bi trg spodbudil proizvajalce hladilnikov, da bi opustili CFC, ki škodujejo ozonskemu plašču (Ravaioli, 1995: 37). Okoljsko ne deluje preventivno in spodbudno niti svobodni trg niti povsod pričujoča državna regulacija. Precejšen del ekonomistov se pri reševanju okoljskih problemov, ki jih uvrščamo med eksternalitete, zavzema za kombinirano delovanje trga in države (Leontijef, Samuelson, Daly, Labiny idr.). Leontijef sodi, da nevidna roka trga ne more zaščititi naravnega okolja pred

destruktivnimi učinki ekonomske rasti. Posrečeno ponazori soodvisnost okoljske vloge trga in države s prispodobno jader (trg) in krmila jadrnice (država). Za ameriškega predsednika Reagana pravi, da je ujel veter v jadra, a potem je odšel v kabinu na koktajl. V Rusiji pa je bilo nasprotno: jadra so bila spuščena in krmilo ni delovalo, ker se jadrnica ni premikala (Ravaioli, 1995: 37). Vladne regulacije okoljskih problemov niso najbolj učinkovite. Po Wallersteinu vlada uspe internalizirati kakih 10% stroškov (Ravaioli, 1995: 49).

Tudi ekološka funkcija lastnine ima svoje omejitve. Vsega ni mogoče lastniniti in vsega ni mogoče denarno ovrednotiti, pravijo ekološki ekonomisti. Denarna nadomestila niso enakovredna dejanskim ekološkim poškodbam, ki jih pogosto niti ni mogoče popraviti, ker so nepovrnjive. Trg ne more predvideti in pravočasno zaznati raznih okoljskih poškodb, ampak to edino lahko opravi znanstveno, ekološko/okoljsko raziskovanje. Pa še tu je velik problem časovne odmaknjenosti posledic, njihov sinergizem in kompleksnost. Je trg ali znanstveno raziskovanje odkrilo ozonsko luknjo in spremembo kemijske sestave atmosfere zaradi toplogrednih plinov? Je škodljivi vpliv uporabe herbicidov, pesticidov in mineralnih gnojil v kmetijstvu odkril trg ali pa ekologi, pedologi?

Ne smemo biti pozorni samo na učinkovito alokacijo virov, kjer ima cenovni mehanizem nepogrešljivo pomembno vlogo, ampak tudi na obseg ekonomije znotraj funkcionalnih in strukturnih parametrov biosfere. Če je čoln prekomerno obremenjen, pravi ekološki ekonomist Herman Daly, se bo vseeno potopil, čeprav je tovar na njem optimalno razporejen.

Ekonomska rast, znanje, tehnologija in okolje

Vloga novega znanja, metod in novih tehnologij je velika in nepogrešljiva pri reševanju in preprečevanju ekoloških posledic. Toda, če je ta vloga v funkciji trajne eksponentne ekonomske rasti, ne pa vzpostavitve trajnostne ekološke družbe, trajnostnega razvoja, na daljši rok ne prispeva k zmanjšanju degradacije okolja, ker z rastjo obsega izgubimo, kar smo pridobili z večjo ekološko/okoljsko učinkovitostjo rabe naravnih virov in z zmanjšanjem onesnaženja na enoto DBP. Isto je možno reči za ekološko funkcijo trga, samo da je tu še pomembno njegovo razmerje do regulativne funkcije države. Zaradi ekološke funkcije novih spoznanj in njihovega opredmetenja v tehnologiji še ni treba omalovaževati pomena (ne)razpoložljivosti naravnih virov za človekovo eksistenco. Z opredmetenjem znanja v tehnoloških strukturah, procesih in sredstvih živimo drugače in lahko bolj varčno, porabimo manj naravnih virov na enoto blaginje, toda v končni instanci živimo od naravnih virov in ne od znanja in informacij. Ne moremo zgraditi hiše samo z znanjem in veščino zidarjev ali tesarjev, a brez razpoložljivega materiala in energije. Še tako odličen izdelovalec violin jih ne more narediti brez lesa in žice, velja pa seveda tudi obratno: ni jih mogoče narediti brez ustreznega znanja in veščine. V bistvu ta vzajemna odvisnost velja za še tako visoko znanstveno industrijo in tehnologijo. Kaj pomaga tehnološko opremljeno ribiško ladjeve, če ni več rib v morju? Kaj pomaga še tako visoka tehnologija odkrivanja zaloga nafte, če teh ni več? Vedno so navzoči, čeprav lahko v različnih razmerjih: predmet, sredstvo dela, znanje in veščina. Vstop v tako imenovano informacijsko družbo in družbo znanja spreminja ta raz-

merja in ta sprememba prispeva k sistematičnemu podcenjevanju materialne in energetske narave ekonomskih aktivnosti in s tem podcenjevanje pomena naravne podlage vsake tehnologije. Sama tehnologija je pomemben del ekoloških/okoljskih problemov in ni samo nevtravno, mogočno sredstvo njihovega reševanja.

Eno izmed opozoril študije Rimskega kluba Meje rasti (Meadows et. al., 1972) na začetku 70. let se je nanašalo na bodoče pomanjkanje naravnih virov. Konec 20. in začetek 21. stoletja, če izvezemo nafto in vodo, se zdi, da to še dolgo ne bo nevarnost, ampak bodo veliko prej nastopile realne omejitve razvoja zaradi kopičenja odpadkov in sploh zaradi ekoloških/okoljskih posledic koriščenja naravnih virov. Toda ta premaknitev ocenitve nevarnosti še ne pomeni, da grožnja izčrpanja neobnovljivih in omejenih naravnih virov ne obstaja več. Smo mar lahko pomirjeni z odgovorom velikega teoretika in praktičnega svetovalca deregulacije ekonomista Milтона Friedmana da, ker cene nafte niso stalno rasle v zadnjem obdobju, je to znak, da živimo od obresti, ne pa od glavnice. Ko to ne bo več resnica, bo cenovni sistem dal signal in cene nafte bodo začele rasti, kar se vedno dogaja z resnično omejenimi viri (Ravaioli, 1995: 33). V tem odgovoru se kaže vsa globina razhajanja med ekološkofizičnim in ekonomskomonetarnim pogledom. Friedman se tega zaveda, toda na tem ločevanju vztraja, ko trdi, da nafta iz ekonomskega vidika ni omejena (Ravaioli, 1995: 33). Friedman očita avtorjem študije Meje rasti, da so naredili neumnost, ko so popolnoma abstrahirali cene. Friedman dela natančno isto metodološko "neumnost", samo z drugim predznakom, ko popolnoma odmisli ekofizično, materialno plat dobrin in storitev, ki jih izražajo cene. Gotovo je razlikovanje na mestu, ne pa ločevanje in neupoštevanje ekofizične ravni. Ekofizične resnice so na daljši rok bolj temeljne od resnice cen, kar izhaja iz ekoloških in geoloških spoznanj in odvisnosti človekove eksistence od materialnofizičnih, naravnih temeljev. Zanimanje cenovnega vidika se hitro maščuje politično in ekonomsko, zanimanje ekofizičnega pa ekološkoeksistenčno, v končni fazi pa tudi družbenopolitično in ekonomsko.

Velikost kapitala, glavnice, to je zalog nafte v zemlji, ki je omejena - saj nihče ne misli, da nastaja in se obnavlja v času, ki bi bil za človeštvo ekonomsko pomemben - je v razmerju do obsega načrpane nafte še tako velika, da cenovni mehanizem ustvarja videz, kot da živimo od obresti, ne pa od omejenih zalog, ki se zmanjšujejo, a to zmanjševanje še nima vpliva na cene. Iz ekofizičnega vidika je treba ekonomsko ukrepati precej prej, preden tudi cenovni mehanizem pokaže, da smo že vseskozi živeli od glavnice, ne pa od obresti. To predčasno družbenoekonomsko ukrepanje bi pomenilo postopno naraščanje investicij v obnovljive energetske vire.

Tudi pri rabi drugih naravnih virov so številni ekonomisti ujeti v iluzijo, da živimo od obresti, ne pa od glavnice. Ko pa to ne bo več resnica, bo trg nadomestil pojemajoče vire z drugimi. Zgodba o uspehu avtomatizma cenovnega mehanizma se tako nadaljuje in do ekološkega pomanjkanja naravnih virov sploh ne more priti. Ti ekonomisti nam v bistvu dopovedujejo: bodite potrpežljivi in ne prehitujte stvari s kakšnim vmešavanjem, dokler cene določenega naravnega vira ne začnejo naraščati, potem pa se bo vse samodejno uredilo s procesom nadomeščanja.

Premik k informacijski družbi, družbi znanja, ekonomiji storitev, k porastu dodane vrednosti in s tem k porastu v DBP vrednostnega deleža tistih dejavnosti,

ki so posledično ekološko/okoljsko manj obremenilne in destruktivne, je vodilo k tezi o razvezi (delinking) vrednostne rasti DBP od fizične rasti obsega produkcije in s tem od rasti onesnaženja. Toda kmalu so se pojavile raziskave, ki so sprožile pomisleke, da je ta razveza trajna in če ni morebiti samo začasna. Možnost ekološke kataklizme zaradi rasti, zaradi neuveljavljanja trajnostnega razvoja, je toliko bolj zahrbtna in pritajena od možne atomske katastrofe, ker so senčne strani "napredka" prekrite s tisočnimi dobroti in obeti njegove sončne strani. Pri razvezi rasti BDP od rasti degradacije okolja je veliko vprašanje, če se z informacijsko družbo, družbo znanja in storitev ne bližamo poldnevu, ko je senca res najkrajša, toda ne pozabimo, da mu sledi popoldan, ko senca spet postaja daljša.

Vsako navdušenje je po svoji naravi nekonfliktno. Navdušenje je nujno za uspeh, a je hkrati tudi zavajajoče, ker nas dela slepe za senčne strani uspeha. Tako je tudi z navdušenjem nad informacijsko družbo, družbo znanja, družbo storitev. Gre za zgodovinsko navdušenje, ki nas odvrča od pogleda na ekološki nahrbtnik (oekologischer Rucksack) te vrste družbe. Ekološki nahrbtniki industrijskih družb so že kolikor toliko dobro raziskani, smo pa šele na začetku raziskovanja ekoloških bremen nastajajoče informacijske družbe, družbe znanja in storitev. Nekateri v svojem navdušenju nad njo celo mislijo, da ona sploh nima svojega ekološkega nahrbtnika, ker naj bi v bodočnosti prišlo do "ničelne emisije." (Kuehr, 2001; Suzuki, 2001; Eyerer/Wolf, 2001). Ničelna emisija je sicer pomembna praktičnotehnična in okoljskopolitična regulativna ideja, toda žal ni popolnoma uresničljiva, kar preprečuje zakon entropije in razlike med naravo in tehnologijo. Že prvi bežni vpogled v ekološki nahrbtnik nastajajoče informacijske družbe daje slutiti, da njegova vsebina ne bo po vseh vidikih ekološko/okoljsko razveseljiva (Tenzer, 1997; Opaschowski, 1997; Tuerk/Ritthoff/Kuhndt, 2003; Angrick, 2003).

Nadomeščanje, odvisnost, svoboda

Tudi nadomestitev (substitucija) ni vsemogočna. S čim bomo nadomestili zrak, vodo, prst in njeno kvaliteto? Pri nadomestitvi gre običajno za zamenjavo določenega, fizično omejenega vira z drugim virom, ki pa je prav tako omejen (na primer: les s plastiko, naravna vlakna z umetnimi ipd.). V zgodovini človekovega razmerja do narave pa je potekala še druga vrsta nadomeščanja, in sicer naravnega "kapitala" in njegovih brezplačnih storitev s človeškim "kapitalom" (delom, tehnologijo, znanjem, veščino). Ravno ta vrsta nadomeščanja predstavlja eno izmed temeljnih vsebin tega, čemur pravimo vse večja svoboda človeka nasproti naravi, naravnim omejitvam, prisilam in nujnostim. Brezplačno naravno storitev sušenje sena smo na primer z baliranjem nadomestili s tehnologijo, nafto, folijo in človekovo veščino. Naravno odvisnost smo v tem primeru nadomestili z odvisnostjo od kombinacije človeškega kapitala z naravnimi viri, ki so pod človekovo kontrolo. Drug način širitve človekove svobode v naravi in nasproti naravi pa je v kombinaciji znanja, tehnologije, dela in naravnih virov, da se s heglovski zvijačnostjo uma "izigra" ena naravna zakonitost nasproti drugi in se tako doseže zelene cilje, zadovolji potrebe, užitke, navade, razvade, spodbudi človekove nove potrebe in ambi-

¹ Kapital je v navednicah, ker se v teh razpravah običajno ne razume kot družbeno izkoriščevalski odnos, ampak kot vsota nekaterih naravnih ali človeških stvari, storitev in zmožnosti.

cije. Z obema načinoma se širi človekova svoboda v naravi, toda s tem ni izginila njegova odvisnost od nekih izvornih naravnih bitnosti, samo njihov vpliv je postal bolj družbeno, tehnološko, spoznavno posredovan in se zato ustvarja vsesplošen videz, da te odvisnosti ni več in je človek popolnoma določen samo še po sebi, po znanosti, po tehnologiji in družbeni organiziranosti. To je nevarna iluzija novoveškega človeka kot subjekta. Zgodovinsko se sicer spreminja razmerje med naravnim in človeškim kapitalom, toda nikdar ne do točke, da bi bilo upravičeno trditi, da je pomemben samo celokupen kapital, ki ga sedanja generacija zapušča bodoči. Neoklasični okoljski ekonomisti pravijo: če sedanja generacija zapušča bodoči manj naravnega kapitala, pa ji zato zapušča več človeškega (znanja, tehnologije, veščine). Ekološki ekonomisti pa vztrajajo, da je pomembno tudi razmerje med obema vrstama kapitala in zato ni dopustno v nedogled nadomeščanje naravnega kapitala s človeškim.

Pri obeh rastočih vidikih človekove svobode v naravi vedno nastajajo nehotene in nepredvidljive ali nehotene, toda predvidljive ekološke, družbenopolitične in ekonomske posledice. Ta širitev svobode je dosegla konec 20. in začetek 21. stoletja kritično mejo, ko znanstvenotehnološko in družbeno omogočanje širitve svobode grozi, da bi s časovnim zamikom v bodočnosti nastopila zožitev svobode v drugih razsežnostih. Ko se tega zavemo v vsej širini in globini, na osebni, državni, meddržavni in globalni ravni, s tem ne preneha človekovo ustvarjalno, inovativno koriščenje narave, ampak postane to bolj modro, bolj preudarno, bolj previdno, bolj celostno, bolj dolgoročno, bolj omejeno, skratka, bolj ekološko na vsej črti. Pri financiranju raziskovanja bi takšni usmeritvi ustrezala praksa, da se pri vsakem posegu v prostor, pri vsaki uvedbi novih tehnoloških inovacij, pri vsaki uporabi novih kemičnih substanc kjerkoli, namenijo zadosti velika sredstva za raziskovanje njihovih ekoloških/okoljskih učinkov. Seveda pa so potrebna sredstva za raziskovanje posledic že obstoječih inovacij in posegov v prostor. Če ne upoštevamo zadnja desetletja, je dosednji znanstvenotehnološki in ekonomski razvoj imel interes predvsem za tržne dobrine, ne pa za njihove ekološke/okoljske posledice, ki se ne tržijo in ni od njih nobenega dobička. Sedaj se spreminja razmerje, toda ne dovolj hitro in v zadostnem obsegu glede finančnih sredstev, raziskovalnih interesov in kadrov za raziskovanje "sončnih" in "senčnih" strani družbenotehnološkega razvoja. Pogosto celo strokovnjaki odpravijo možnost negativnih ekoloških/okoljskih posledic, češ saj ni resnih znanstvenih dokazov za njihov obstoj. Toda, ali se jih je sploh iskalo dovolj intenzivno in dovolj dolgo? Ker se tega pogosto ne dela, vsaj ne za določene primere, se strokovno sklepa, da ni dokazana možnost ekološke/okoljske škodljivosti določenega postopka in inovacij. Možnost njihove škodljivosti naj dokazujejo tisti, ki mislijo, da obstaja, ne pa tisti, ki jo zanikajo glede na sedanje stanje znanosti in njenih metod raziskovanja. Tu pa smo že pri znanem problemu "bremena dokaza". Ali naj dokazuje, da nekaj ni škodljivo tisti, ki inovacijo trži in ima od nje tudi dobiček, ali pa tisti, ki je sicer potencialni uporabnik inovacije, a bo hkrati tudi najbolj občutil njene morebitne negativne posledice? Možne nevarnosti uživanje gensko spremenjene hrane se pogosto odpravi s trditvijo, češ, saj dosedaj še nihče ni umrl zaradi uživanja takšne hrane. Ta "prepričljiv" odgovor pa se redkokdaj zavrne z vprašanjem, ali sploh obstajajo obsežne epide-

mološke longitudinalne raziskave eksperimentalne in kontrolne skupine, kjer je ena uživala, druga pa ne gensko spremenjeno hrano.

Iskanje alternative: trajnostni razvoj

V objavljenih prispevkih je bila postavljena trditev, da se ni zaustavilo in ne zaobrnilo negativnih ekoloških trendov, ki jih je okrepila kapitalistična blagovna produkcija. Če se ozremo na to trditev z današnjega stanja okolja, je možno reči, da to drži z globalnega, planetarnega vidika, ni pa točno z vidika najmočnejših in znanstvenotehnološko najbolj podprtih ekonomij, ki so v 80. in 90. letih vstopile v ekološko rekonstrukcijo tehnološkega načina produkcije in potrošnje ter načelno in operativno poskušale uveljaviti strategijo trajnostnega razvoja. S procesi globalizacije, ko se v orbito svetovne ekonomije vključuje koriščenje naravnih virov z vseh delov sveta, je iz dneva v dan vse bolj pereče vprašanje globalne, ne pa zgolj lokalne, regionalne, državne ali kontinentalne trajnosti.

Revolucija učinkovitosti, prestrukturiranje gospodarstva, odmik od tonažne industrije k večjemu vrednostnemu deležu storitev v DBP, sprememba okoljske politike od kontrole onesnaženja na koncu proizvodnega procesa k zmanjšanju onesnaženja na samem izvoru, je v številnih državah nesporno dalo pozitivne okoljske rezultate, toda ne sme se spregledati globalne cene lokalnih in državnih okoljskih uspehov. Japonska proizvodnja, ki uvaža les iz Malezije in jeklo iz Južne Koreje, je sicer postala "lažja", je pa ekološko otežila proizvodnjo v teh državah. Narejeni so izračuni lastne okoljske razbremenitve, ki je hkrati obremenitev drugih ekonomij. Ni mi znano, če so za naš izvoz in uvoz narejene tovrstne okoljske analize. Gre za meddržavne prenose okoljskih obremenitev in razbremenitev z uvozom in izvozom. Pri tem pa nastajajo še okoljske posledice s transportom blaga.

Nekateri avtorji prispevkov so izhod iz obstoječe krize odnosa slovenske družbe z naravo in okoljem iskali vizionarsko v ekosocializmu, drugi pa bolj pragmatično v prekinitvi snovno in energetske intenzivnega gospodarskega razvoja, stihijske urbanizacije in upoštevanje ekosistemskega vidika v dolgoročni razvojni politiki. Čeprav v gradivu obeh posvetov ni bila tematizirana danes vsesplošno priznana koncepcija trajnostnega razvoja in trajnostne družbe, pa njeno bistvo lahko prepoznamo v zahtevi po večji trajnosti proizvodov in delovnih sredstev in v stališču, da naj bi se z ekološko preobrazbo sedanje tehnologije in družbenega upravljanja z naravnimi viri vzpostavila trajna usklajenost med naravo in družbo, ekonomijo in ekologijo, tehnologijo in ekologijo.

Sama ideja trajnosti, sicer omejena na neko posebno področje, je stara že 300 let. Gozdarji nas upravičeno spomnijo, da je bila ideja trajnosti v bistvu navzoča že v gospodarjenju z gozdovi v 18. stoletju na nemških tleh. Seveda pa je nekaj neprijemno bolj zahtevnega in kompleksnega, ko se koncept trajnosti prenese na celotno družbo, ko postaja paradigma razvoja in načina družbenega življenja.

Vidiki trajnosti

Okoljske politike, zlasti v Evropski zvezi, poskušajo ta koncept tudi operacionalizirati, kar je sicer nujno in hvalevredno, toda pri tem se pogosto odpravljajo na obrobje ali pod preprogo nekatera temeljna vprašanja in dileme trajnostnega razvoja. Zelo pomembna je časovna razsežnost (ne)trajnosti. Trajnosti ni v smislu večnosti. Vsaka trajnost je samo relativna, časovno omejena, ne pa absolutna in brezčasna. Ne more biti trajne rabe samo obnovljivih ne pa tudi neobnovljivih naravnih virov. Če je kriterij trajne rabe pri obnovljivih virih, kot so voda, les, ulov rib dokaj enostaven in jasen, pa je nasprotno zelo nedorečen in meglen pri neobnovljivih virih. Tako bi posek lesa bil trajnostni, če pri iglavcih ne bi presešel 65% prirasta, pri listavcih pa 53% (NPVO², 1999: 17). Če rabo neobnovljivih in omejenih naravnih virov ne uspemo postopoma nadomestiti z obnovljivimi viri, potem je njihova raba nujno netrajnostna na daljši rok. Nedoločljiv je kriterij trajnosti pri zmanjševanju biotske raznovrstnosti. Nekateri ocenjujejo, da so antropogeni vzroki krivi za sedanjost zmanjševanja biotske raznovrstnosti, ki naj bi bila 1.000 krat ali celo 10.000 krat večja, kot pa je bila brez človekovega vpliva. Katera hitrost izginjanja bi bila potem trajnostna: ničelna ali tista, ki je samo desetkrat, stokrat, petstokrat,... večja od čisto naravnega procesa izumiranja vrst? Morali bi poznati celoten dolgoročen vpliv določene hitrosti zmanjševanja biotske raznovrstnosti na človeško ekonomijo in na pogoje trajnostnega obstoja človeštva v biosferi. Je to sploh možno in izvedljivo? Vemo pa, da je sedanja hitrost izginjanja rastlinskih in živalskih vrst ogrožajoča in nezdružljiva s trajnostnim razvojem in trajnostnim obstojem človeštva v biosferi. Najbrž nikdar ne bo možno tako eksaktno določiti kritično mejo zmanjšanja biotske raznovrstnosti, kot so meteorologi ter atmosferski fiziki in kemiki določili kritičen razpon povečanja povprečne temperature za nastop globalnih podnebnih sprememb. Imamo najrazličnejše kazalce stanja okolja, ki so samo nujna predpostavka za oblikovanje sintetičnih kazalcev trajnosti. Neprimerno težavneje je oblikovati kazalce trajnostnega razvoja, kot pa kazalce stanja okolja.

Trajnost v sodobnih procesih globalizacije in nastajajoče globalne družbe je lahko samo globalna. Samo globalna trajnost je najbolj trajna, ne pa področna, lokalna, regionalna ali celo kontinentalna. Ne more biti neka družba trajnostna, če je v njej trajnostno samo gozdarstvo ali ribištvo, ne pa tudi kmetijstvo, turizem, energetika,... idr. Ne more imeti značilnosti trajnosti posamična ekonomija niti ne tako velikega obsega kot je na primer NAFTA ali Evropska zveza, če pa je vsa ostala planetarna obremenitev okolja netrajnostna glede na njegove zmogljivosti. Ne more obstajati trajnostna ekološka praksa ob netrajnostnih vrednotah in mišljenju. Lahko pa slednje prehiteva uveljavljanje prve. Skratka, ekološka trajnostna družba in trajnostni razvoj mora imeti značilnosti globalnosti, celovitosti in paradigmatičnosti. Začenja pa se uveljavljati lokalno, delno in neparadigmatično.

Trajnostni razvoj je postal vrednota šele konec druge polovice 20. stoletja. Zastavlja pa se vprašanje, ali je trajnostni razvoj in ekološka trajnostna družba res vrednota za posameznike in človeštvo kot celoto? Odgovor je pritrdilen. Ker življenju gre za življenje, mu ni vseena dolgotrajno življenje. Pri človeškem življenju pa je

² NPVO = Nacionalni program varstva okolja

vrednota trajnosti povezana s smiselnostjo in kakovostjo življenja. Najbrž nobenemu ne gre za dolgo in trajno življenje, ki pa je skrajno bedno in nesmiselno. Človeštvo 21. stoletja stoji pred vrednotno izbiro: živeti kratko, potratniško, v izrednem materialnem izobilju vsaj za majhno število ljudi ali pa živeti dolgo, materialno varčno, toda kvalitetno in duhovno polno življenje. Če bo to postalo vrednota za največji del človeštva, potem bo trajnostni razvoj zanj tudi nujna in samoumevna vrednota. Protagonisti rasti pa sploh ne priznajo te vrednotne civilizacijske dileme. Za njih so edino usodne naslednje razvojne alternative: rast ali nerast, rast ali nazadovanje, rast ali mrtvilo, rast ali neinovativnost in neustvarjalnost, rast ali propad, rast ali ... Rast izenačujejo z napredkom, z možnostjo blaginje za vse ljudi in s kakovostjo življenja. Dolgoročno pa rast ravno izključuje vse to. Razumljivo in logično je, da politični protagonisti rasti, rast izenačujejo s svojo lastno politično eksistenco in promocijo.

V evropskem in svetovnem merilu bodo potrebne drugačne, bolj korenite spremembe, če se bo hotelo uveljavljati paradigmo trajnostnega razvoja in socioekološke trajnostne družbe. V tem pogledu stoji pred velikimi izzivi naša okoljska politika, naše podjetništvo, naša znanost ter vrednotni in miselni svet naših potrošnikov. Možno je reči, kar pa za nas ni tolažba in olajševalna okoliščina, da je to tudi naloga Evropske zveze in celotnega sveta. Nobena družba na Zemlji še ni na tirnici trajnostnega razvoja. Približala se mu je mogoče samo po dveh, treh kazalcih, ne pa po številnih drugih. Nekatere države so se uspele približati uveljavljanju posamičnega vidika trajnosti, toda zato še niso trajnostne družbe s trajnostno ekonomijo. Kitajska je s planiranjem družine pristala pri dveh otrokih na ženo, znižala rodnost in tako dosegla populacijsko stabilnost v nekaj desetletjih, Danska je prepovedala gradnjo termoelektrarn, Izrael je prispeval novo tehnologijo za bolj učinkovito namakanje, Južna Koreja je pogozdila svoje griče in gore, Kostarika je naredila plan prehoda na neobnovljive energetske vire, Nemčija je vodilna v ekološki davčni reformi, Islandija načrtuje prvo ekonomijo v svetu, ki bo temeljila na vodi, ku namesto na ogljiku, ZDA so od leta 1982 za skoraj 40% zmanjšale erozijo prsti, Finska je prepovedla uporabo pločevink, ki se jih ponovno ne polni (Brown R., 2001: 257-58). Kaj pa Slovenija? Po katerem vidiku se je približala trajnosti? Razvoj je toliko bolj trajnosten, kolikor bolj upošteva 6R-ov:

- reduce (zmanjšanje in preprečevanje nastajanja odpadkov),
- reuse (ponovna uporaba),
- repair (popravilo),
- recycle materials (recikliranje materialov),
- recycle energy (izraba energetske vrednosti odpadkov),
- reject (odlaganje odpadkov na trajnih odlagališčih).

Uveljavljanje paradigme trajnostnega razvoja je resnično zgodovinski izhod iz kriznega odnosa med naravo in družbo. Toda velika samoprevara sebe in drugih pa je, če se trajnost razume in prakticira kot trajna rast. Ekonomska rast v preobleki trajnostnega razvoja se razlikuje od tradicionalne ekonomske rasti po tem, da si njeni protagonisti, politiki, podjetniki idr. umišljajo, da je ona možna brez kritične obremenitve okolja z onesnaženjem in brez nevarnosti izčrpanja naravnih virov. To razvezo (delinking) rasti (predvsem kot vrednostne in ne toliko fizične) od

degradacije okolja je možno doseči z ekonomskotržnimi elementi, s prehodom v informacijsko družbo, ekonomijo storitev in revolucijo učinkovitosti. S tem naj bi bila ekološka kriza obvladana. Takšen koncept trajnostnega razvoja kot trajne rasti bo prej ali slej izčrpal svoje možnosti. In tedaj se bo empirično očitno razkrila nerealnost predpostavk takšnega trajnostnega razvoja in z njim povezanih družbenih pričakovanj. Kriza meje rasti bo tedaj toliko bolj dramatična, ker bo povezana hkrati z degradacijo okolja, pomanjkanjem obnovljivih in neobnovljivih virov ter s številčnostjo prebivalstva. S tem ko je rast preoblečena v trajnostni razvoj, se njeno bistvo ni spremenilo. Latentno protislovje med rastjo in lokalnimi ekofizičnimi omejitvami postaja manifestno globalno protislovje med imperativom rasti na globalni ravni in globalnimi, planetarnimi ekofizičnimi omejitvami. Tedaj napoči ura resnice, ki je ne more preprečiti nobena znanost, tehnologija, ki je v funkciji eksponencialni rasti informacijske družbe, družbe storitev.

Trajnostni razvoj in Slovenija

Od 90. let prejšnjega stoletja do današnjih dni o paradigmi trajnostnega razvoja razpravljajo Združeni narodi, politiki, podjetniki, znanstveniki, okoljevarstveniki itd. Slovenija je bila v letih 2001-2003 članica predsedstva Komisije ZN za trajnostni razvoj, ustanovljen je bil Slovenski svet za trajnostni razvoj pri vladi Republike Slovenije in Svet za trajnostni razvoj pri SAZU. Imamo Mednarodni center za trajnostni razvoj in UMANOTERO, nevladno organizacijo za trajnostni razvoj. Gospodarska zbornica Slovenije je leta 1993 podpisala poslovno listino za trajnostni razvoj. Obstaja slovensko združenje Rimskega kluba in ugledni slovenski fizik, akademik, je od leta 2001 član Rimskega kluba. Izgleda, da nismo ravno siromašni glede števila institucij, ki se ukvarjajo s trajnostnim razvojem, bojim pa se, da smo bolj šibki, kar zadeva način razmišljanja o trajnostnem razvoju.

Je samostojna Slovenija netrajnostne trende v industrializaciji in urbanizaciji v 70. in 80. letih zaustavila in zaobrnila v trajnostne? Izboljšali so se nekateri pokazatelji stanja okolja, drugi pa so se celo poslabšali ali pa izboljšali samo delno. Celotna bilanca ne daje osnove za pritrdilni odgovor na zastavljeno vprašanje. Takšen zaključek je možno potegniti tudi iz podatkov Povzetka poročila o stanju okolja v Sloveniji za leto 2002, ki ga je pripravilo Ministrstvo za okolje, prostor in energetiko. Minister Kopač v predgovoru k Povzetku ugotavlja, "... da smo z rezultati dosedanjih ukrepov lahko le delno zadovoljni." Veliko je v naši vsakodnevni potrošniški in produkcijski praksi ter rabi prostora, kar sploh ni prepoznano in priznано kot netrajnostno ravnanje. Kako naj začnemo spreminjati prakso, če niti nismo spoznavno in vrednotno ozaveščeni, da bi bilo treba kaj spremeniti? V tem primeru ni nič nenavadnega, da imamo za čudaka tistega, ki nam skuša dopovedati, da ekološko/okoljsko ravnamo narobe. Ekološko/okoljsko se obnašajo najbolj neodgovorno in netrajnostno politične, bančne in potrošniške elite. V ekološko/okoljskem pogledu to niso nikakršne elite v smislu zgodovinskega zgleda za drugačen način življenja. Nasprotno, to so ekološko/okoljsko izredno destruktivni krogi, ki mislijo, delujejo in živijo netrajnostno. Teh krogov oziroma elit ne manjka ne pri nas ne v Evropski zvezi in ne v svetu. Usodno je, da je z njihovo netrajnostno prakso in miselnostjo povezana njihova velika politična, ekonomska in finanč-

na moč. Vse bo krenilo drugače, ko se bo ta zveza pretrgala in se bo politična, ekonomska, finančna ter tudi spoznavna in inovacijska moč povezala s trajnostnim mišljenjem in prakso. Tragika za človeštvo je v tem, da tisti, ki so najbolj odgovorni za trajnostni razvoj, z zagovarjanjem in uveljavljanjem trajne rasti prakticirajo antitrajnostno ekološko usmeritev, ob tem pa si pogosto umišljajo ter politično in medijsko prepričujejo druge, da so protagonisti trajnostnega razvoja. Upam, da bodo pri nas, v Evropski zvezi in v svetu postali dovolj močni in uspešni družbeni akterji, ki bodo na demokratičen način spremenili takšno vladajočo paradigmo "trajnostnega razvoja."

V številnih primerih se v našem družbenopolitičnem prostoru zavzema za odločitve in zakone, ki so netrajnostne narave. Tako predlagatelji sprememb Zakona o Triglavskem narodnem parku dokazujejo, da se bo z njimi še zaostрил režim varovanja narave, a hkrati bo zakon "bolj življenjski." Pozdraviti in podpirati je treba prizadevanja, da se zakone naredi bolj življenjske, toda pri tem obstaja nevarnost, da se krši načelo pravičnosti. Zakon je lahko bolj življenjski za nekatere, a krivičen za druge. Razumljivo je, da se zakone spreminja in dopolnjuje, saj niso božanski, brezčasni, ampak človeški. Vprašanje je, kar bo še pokazala nadaljnja javna razprava, če pri zaostritvi režima v osrednjem delu parka ne gre za taktiko trojanskega konja, ki rahlja načela naravovarstva pod plaščem dobrega namena "narediti zakon bolj življenjski." Če se bo to izkazalo za točno, imamo opravka s staro zgodbo o volku v ovčjem kožuhu. Tega volka bomo srečevali vsepovsod na poti k trajnostnemu razvoju, tako pri nas, v Evropski zvezi in v svetu. Težko ga bo obvladati, ker ga hrani družbeni sistem, mu nudi oporo in številna zatočišča. Domnevam, da se bo v imenu narediti bolj življenjske naravovarstvene zakone, pravila, predpise, standarde poskušalo omehčati naravovarstveni in okoljski režim, ga narediti bolj luknjičavega, da bi prišli na svoj račun specifični interesi določenih ljudi. Pri naravovarstvenem zakonu gre v prvi vrsti za odnose ljudi do narave. Če bi že obstajali dobri nameni sprememb zakona, pa kljub temu obstaja dvojna past: 1. da je zakon bolj življenjski za ljudi, ne pa za varovanje narave in 2. da je bolj življenjski predvsem za ambicije in interese nekaterih ljudi, kako bi koristili naravne dobrine v širšem območju narodnega parka.

Naravovarstveniki očitajo Elektrogospodarstvu Primorje, da je iz čisto profitniških motivov zainteresirano za gradnjo vetrnih elektrarn na Krasu. Narava interesa je lahko sporna, vendar pa je možno, da je njegov rezultat sprejemljiv z naravovarstvenega in trajnostnega vidika. Postopno prehajanje na obnovljive energetske vire je strateški dolgoročni cilj trajnostnega razvoja, kar pa ne opravičuje njegovo uveljavljanje z neupoštevanjem naravovarstvenih načel, kje naj se postavijo te elektrarne. Če naravovarstveniki sprejemajo trajnostni razvoj, ne morejo biti nasprotniki vetrnih elektrarn, toda še vedno upravičeno lahko nasprotujejo njihovim konkretnim lokacijam, ki z naravovarstvenega vidika niso najboljše. Same po sebi vetrne elektrarne še niso simbol prispevka k trajnostni energetski usmeritvi. Če v konkretnih meteoroloških razmerah v času njihove amortizacije lahko dajejo samo enako ali celo manj energije, kot je bilo porabljeno za njihovo konstruiranje in postavitev, potem takšna tehnologija ni življenjsko sposobna in gre za državno subvencioniranje projekta, ki koristi določenim ljudem, nikakor pa ne izpolnjuje norm trajnosti.

Energetski prehod k obnovljivim virom energije je na vidiku, vprašanje pa je, če se bo zgodil pravočasno, dovolj hitro pred globalnimi podnebnimi spremembami in drugimi oblikami degradacije okolja. Premaknitev energetskega temelja ekonomije in družbenega življenja sploh k solarni, veterni in geotermalni energiji predstavlja prihod Prometeja III, o katerem se je N.G.-Roegen v 70. letih spraševal, če bo sploh prišel. Gre za realne empirične premike v energetskih trendih, ne pa za kakšne ekoutopije. V obdobju 1990-2000 je bila letna stopnja rasti rabe veterne energije 25%, sončne energije 26%, geotermalne 4%, vodne 2%, naravnega plina 2%, nafte 1%, jederske 1%, premoga -1% (Lester R.B., 2001: 114). Kako hitro bo potekal prehod od uporabe fosilnih goriv k obnovljivim virom energije, bo najbolj odvisno tudi od uporabljenih ekonomskih instrumentov.

Razhajanja pri sprejemanju lovskega zakona se vrtijo okoli tega, kdo naj bo lastnik divjadi, država ali lastniki zemljišč. Z ekološkega vidika so te razlike znotraj antropocentrične paradigme, so pa izredno pomembne z vidika interesov lovske zveze ali lastnikov zemljišč.

Vsak kazalec netrajnosti skrajšuje čas obstoja trajnostne družbe. Kazalci izboljšanja stanja okolja še ne pomenijo, da smo že na poti trajnostnega razvoja. Ali smo že prešli v tirnico socialnoekološke trajnostne družbe, če nam je uspelo obdržati kakovost voda v drugem kakovostnem razredu ali če bomo upočasnili hitrost zmanjšanja biotske raznovrstnosti, četudi bo še vedno potekala? Če nam bo uspelo delež obnovljivih virov energije v celotni porabi energije, recimo v naslednjih 30 letih, dvigniti na 15%, 20%, ali bomo tedaj lahko že rekli, da smo energetsko trajnostni? S tem še nismo v celoti nadomestili načel netrajnosti s trajnostnimi, smo pa zmanjšali stopnjo netrajnosti in podaljšali trajnost. Ne delajmo si zaradi tega iluzij, da smo že vzpostavili ekološko trajnostno družbo. Italijanski ekonomist Gerelli ocenjuje, da smo prehodili komaj 2% poti na poti k trajnosti, pred nami pa je še je 98% (Ravaioli, 1995: 34). Navsezadnje niti ni tako odločilno, ali smo prehodili 2%, 3% ali 5%, ampak ali uporabljamo prava sredstva, ki nas vodijo k ostalim 98%, ali pa si zgolj umišljamo in prepričujemo, da smo na poti k trajnostni družbi, v resnici pa smo še vedno v tirnici trajne rasti, dopolnjene z okoljsko politiko in okoljsko podjetniško prakso. Francoski ekonomist Passet celo trdi, da izboljšanju situacije tu in tam ne moremo reči politika okolja, ampak samo krparija (Ravaioli, 1995: 49). Strinjam se z njim, da bi obstoj okoljske politike moral pomeniti premislek celotnega ekonomskega sistema. Vendar pa Passet sodi, da nastajajo znaki, da so to resnico pripravljeni priznati celo tisti, ki sedaj vladajo, in da so znaki sprememb tudi med proizvajalci. Dodal bi še, da temeljit premislek o ekonomskem sistemu nujno vključuje premislek o napredku, razvoju in o kakovosti človekovega življenja. Ta premislek je bil za uredništvo Jahrbuch Oekologie tako pomemben, da je za zbornik 2003 razpisalo nagradno temo, ki je parafraziralo vprašanje nagradnega natečaja Akademije v Dijonu leta 1750: "Je napredek znanosti in umetnosti (ta vključuje tudi tehniko - Kirn, A.). doprinesel k zaščiti in varovanju okolja?" Nagrajena sta bila dva prispevka: Reinhard Piechocki (2003) in Charlotte Wehrspaun/Michael Wehrspaun (2003). Odgovor avtorjev Wehrspaun, kot že izhaja iz naslova njunega prispevka, ni bil enoznačen in tudi ne more biti. Okoljski učinki moderne naravoslovne znanosti in tehnike so posredovani prek ekonomskega sistema in družbe

nasplah. Njene destruktivne učinke in prispevke k blaginji bi lahko primerjali s starim pregovorom, da levica ne ve, kaj dela desnica. "Levica" se je sedaj tega začela vse hitreje zavedati in praktično ukrepati. To je poseben učni proces za samo znanstveno in tehniško inteligenco, kot tudi za vse protagoniste napredka in razvoja. Izmed štirih tez, ki jih je formuliral Weiszaecker, F.C. v. že leta 1984, sta še zlasti pomembni naslednji dve:

- a) k odgovorni znanosti spada spoznanje o povezavi znanja in spreminjanje sveta,
- b) to spoznanje pa spreminja sam pojem spoznanja (Weiszacker, C. F.v. 1984: 428).

Pri nas kot tudi v Evropski zvezi se koncept in praksa trajnostnega razvoja najpogostejše razkrije kot trajnostna rast, dopolnjena z okoljevarstveno politiko. Takšna strategija trajnostnega razvoja pa je v bistvu vsebinsko protislovje, ne pa pomiritev in sprava med naravo in družbo, med družbenim razvojem in naravo. Trenutne okoliščine so takšne, da se to vsebinsko protislovje še ne kaže kot logično protislovje, in zato je dokaj prepričljiva vsa retorika trajnostnega razvoja kot trajne rasti. Takšno izenačevanje prakticira politična, podjetniška, bančna pa tudi znanstvena elita. Interesi in razlogi za takšno izenačevanje so zelo različni, od zasebnolastniških, profitniških pa do čisto spoznavnih. Ne v Evropski zvezi in še manj pri nas ni prišlo do povezave tehničnoekonomske ideje "efficiency" (učinkovitosti) z ekološko, ekonomskovrednotno idejo "sufficiency" (zadostnosti). Če je bila nosilna ideja meščanskih revolucij svoboda, socialističnih pravičnost, pa bi za strukturne družbenoekološke preobrazbe mogla biti družbenoekološka trajnost, ki pa ne ukinja pomembnosti svobode in pravičnosti.

Od majhne, samostojne Slovenije seveda ne bo odvisno, s kakšno hitrostjo bosta Evropa in svet korakali po poti trajnostnega razvoja, toda kljub temu imamo svoj delež odgovornosti do sebe, do naših zanamcev in svetovne skupnosti. Z vstopom v Evropsko zvezo se Slovenija čvrsto povezuje z evropskim in globalnim kapitalizmom. Ta povezava naj postane vzpodbuda za naše inovativne ekološke/okoljske zglede, ki bodo zanimivi tudi za druge. Pričakujemo pa lahko tudi, da bodo v našem političnem in intelektualnem prostoru v večji meri navzoče in imele večji vpliv radikalnejše ekološke/okoljske ideje, ki obstajajo v Evropski zvezi in zunaj nje. Tudi pri nas, upam, se bodo v povezavi s širšim evropskim in svetovnim kontekstom oblikovale bolj močne in vplivne ekološkoduhovne in ekopolitične koalicije, kar bo samo krepilo resnične norme in vrednote trajnostnega razvoja Slovenije.

Vesolje, Zemlja, okoljska globalnost

Polet prvega Kitajca v vesolje je svojevrsten paradoks glede na ekološke/okoljske ramere Kitajske. Če nekateri pri nas na ta uspeh gledajo kot na tehnološko prehitovanje Evrope, pa se lahko nad njim zamislimo tudi drugače. Tako kot ZDA in nekdanja SZ, je tudi Kitajska porabila ogromna finančna sredstva, ni pa uspela rešiti ali preprečiti svojih številnih ekoloških katastrof. Človeštvo ne bo imelo bodočnosti v vesolju, če ne bo uredilo svojega družbenoekološkega prebivanja na Zemlji, svoje eksistence znotraj biosfere in svojih razmerij z ostalim življenjem. Toda kot izgleda, je veliko lažje navdušiti ljudi nad ekstravagantnimi vesoljskimi podvigi, kot pa doseči soglasje, na primer o tem, v kakšnem deležu bo koristilo omejene vodne

vire poljedelstvo, industrija in gospodinjstvo. Kitajska je poslala človeka v vesolje, a za pomanjkanje podtalnice je našla samo preprost tehnični odgovor, da je opustila površinske ter izkopala globlje vodnjake. Takšno tehnicistično, ekonomistično reševanje problema je daleč od načela trajnosti. Tehnični odgovori Kitajske na antropogeni vzrok pomanjkanja vode se bodo prej ali slej izkazali za kratkotrajne rešitve. Kitajska je kmalu uvidela nezadostnost takšnega, zgolj tehničnega pristopa, in ga je povezala z ekonomskim. Naredila je plan povečevanja cene vode za vsakih pet let, kar bi pospešilo njeno bolj racionalno in učinkovito uporabo (Brown, L.R., 2001: 80, 156). Začetni kitajski, izključno tehnični način odgovora na nastali problem pomanjkanja vode, je tipičen za številne ekološke/okoljske rešitve v svetu in pri nas. Od tega "kitajskega sindroma" se moramo posloviti, drugače lahko takoj odkrito rečemo, da trajnostni razvoj ni nič drugega kot koristno ideološko slepilo in tolažba. Zgodba o vodi z Daljnega vzhoda ni nekaj, kar nas popolnoma nič ne prizadeva. Nasprotno, govori tudi o nas, saj se ugotavlja trend upadanja razpoložljivosti vode.

Da je Kitajska poslala v mesecu oktobru 2003 človeka v vesolje, je izvedel ves svet, le redki v svetu in celo v ZDA pa so vedeli, čeprav so o tem poročali znanstveniki, da je prah, ki se ulega na avtomobile in zastira pogled prebivalcem ob vznožju Skalnega gorovja na njegove vrhove, v bistvu prst s severa Kitajske. Za naravnimi procesi zračnega transporta prahu na tako veliko razdaljo pa tičijo antropogeni vzroki degradacije zemlje na severu Kitajske. Vest o prahu s Kitajske, čeprav niti približno ni bila deležna takšne medijske pozornosti, pa je veliko bolj usodna za človeštvo. Tovrstnih zlovešćih ekoloških sporočil je žal veliko po vsem svetu in jih ne manjka tudi v deželah, ki so na konici znanstvenotehnološkega napredka. Bivša SZ je postala jedrska in vesoljska sila, ni pa uspela preprečiti ekološke katastrofe Aralskega jezera. ZDA, sedaj prva vesoljska, jedrska in gospodarska sila, pa ne podpira Kjotskega protokola o zmanjšanju izpusta toplogrednih plinov in se tako izmika svoji odgovornosti za globalne podnebne spremembe. Vrhunske tehnologije pomenijo zelo malo za preživetje človeštva, če ne prispevajo k reševanju temeljnih ekoloških problemov in ohranitvi naravnih temeljev človeške eksistence.

Ekološki pogled nazaj in naprej bi lahko strnil v ugotovitev: v preteklosti je pri nas in v svetu obstajala ekponencialna ekonomska rast z ekspanzijsko rastjo degradacije okolja, sedaj pa se uveljavlja ekspanzijska ekonomska rast dopolnjena z okoljevarstvom in v preobleki trajnostnega razvoja, ki naj trajno pomiri nasprotje med naravo in družbo. Ta pomiritev pa ni možna na predpostavkah trajne rasti.

LITERATURA

- Angrick, Michael (2003): Das Internet-Antwort auf die Frage nach Information und Nachhaltigkeit? V Altner, Guenter et.al. (Hrsg): Jahrbuch Oekologie 2003, 124-130. Muenchen: Verlag C. H. Beck
- Brown, Lester, R. (2001): Eco-economy. Building and Economy for the Earth. London: Earthscan.
- Eyerer, Peter/ Wolf, Andree-Marc (2001): Zero Emissions: Was geht und was nicht geht. V

- Altner, Guenter et. al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 2001, 136-148. Muenchen: Verlag C.H. Beck.
- Kuehr, Ruediger (2001): *Das Zero-Emissions-Konzept: Zum Stand der Dinge*. V Altner, Guenter et.al. (Hrsg.) *Jahrbuch Oekologie* 2001, 119-128. Muenchen: Verlag C. F. Beck.
- Marega, Milena/ Kos, Drago (ur.) (2002): *Aarhuška konvencija v Sloveniji*. Ljubljana: Regionalni center za okolje za Srednjo in Vzhodno Evropo.
- Marsh, George P. (1864): *Man and Nature; Or Physical Geography as modified by Human Action*. London: Sampson Low, Son and Marston.
- Meadows et. al. (1972): *The Limits to Growth*. London: A Potomac Associates Book.
- Ministrstvo za okolje, prostor in energijo (2003): *Okolje v Sloveniji 2002. Povzetek poročila o stanju okolja*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo.
- Piechocki, Reinhard (2003): *Altare des Fortschritts und Aufklarung im 21. Jahrhundert* V Altner, Guenter et.al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 2003, 9-37. Muenchen: Verlag C. H. Beck.
- Ravaioli, Carla. (1995): *Economists and the Environment*. London and New Yersey. Zed Bouks.
- Republika Slovenija/ Ministrstvo za okolje in prostor/ Urad RS za varstvo narave (1999): *Nacionalni program varstva okolja*. Ljubljana.
- Suzuki, Motoyuki (2001): *Zero Emissions: Ein Konzept des 21. Jahrhunderts*. V Altner, Guenter et.al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 2001, 129-148. Muenchen: Verlag C.H. Beck
- Tenzer, Gerd (1997): *Mit neuen Medien zur Umweltendlastung*. V Altner, Guenter et.al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 1997, 188-199. Muenchen: Verlag C. H. Beck.
- Teorija in praksa, 1986, let. 23, št. 9-10.
- Teorija in praksa, 1988, let. 25, št. 1-2.
- Tuerk, Volker/ Ritthoff, Michael/ Geibler, Justus von/ Kuhndt, Michael (2003): *Virtuell=umweltfreundlich? Der Oekologische Rucksack des Internets*. V Altner, Guenter et. al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 2003, 110-123. Muenchen: Verlag C. H. Beck.
- Weiszaecker, C.F. v. (1984): *Wahrnehmung der Neuezeit*. Muenchen.
- Wehrspaun, Charlotte/ Wehrspaun, Michael (2003): *Von der Paradoxie des Fortschritts zum unvermittelten Leitbild der Nachhaltigkeit*. V Altner, Guenter et. al. (Hrsg.): *Jahrbuch Oekologie* 2003, 38-59. Muenchen: Verlag C. H. Beck.